

USMONIYLAR DAVLAT BOSHQARUV TIZIMI TARIXIDAN

Murotov Alisher Ergashaliyevich
O'rinova Gulmiraxon Yunusaliyevna
1-son kasb-hunar maktabi o'qituvchilari

ANNOTASIYA

Ushbu maqolada jahon tarixida o'ziga xos iz qoldirgan, 1299-yilda Usmon G'oziy tomonidan asos solingan, va oradan 7 asrdan ko'proq vaqt o'tib, 1922-yilga kelibgina o'z poyoniga yetgan, o'z vaqtida Kichik Osiyo, Sharqiy Yevropa, Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika, qisman Kavkaz va Qrimdan iborat bo'lgan ulkan imperiya Usmoniyalar (Usmonlilar, Ottomanlar, Porta) imperiyasi boshqaruv tizimi haqida malumot berilgan.

Kalit so'zlar: Usmon I, beklik, Murod I, sultonlik, Usmoniyalar imperiyasi, sulton, Valide Sulton, Buyuk Vazir, Devon, Shayx ul-islom, beylarbey, sanjaq, yanicharlar, "Midxat konstitutsiyasi".

ABSTRACT

In this article, Asia Minor, which left a unique mark in world history, was founded in 1299 by Osman Ghazi, and after more than 7 centuries, reached its end only by 1922, information about the administrative system of the Ottoman Empire (Ottomans, Ottomans, Porta), a huge empire consisting of Eastern Europe, the Middle East and North Africa, and partly the Caucasus and the Crimea.

Keywords: Osman I, beylik, Murad I, Sultanate, Ottoman Empire, Sultan, Valide Sultan, Grand Vizier, Devon, Sheikh ul-Islam, beylarbey, sanjak, janissaries, "Constitution of Midhat".

1299-yilda Usmon G'oziy tomonidan asos solingan Usmoniyalar imperiyasi davomiyligi jihatdan rekordchilardan hisoblanadi va oradan 7 asrdan ko'proq vaqt o'tib, 1922-yilga kelibgina o'z poyoniga yetgan. Usmonli turk imperiyasi (Yevropada Ottoman imperiyasi deb atalgan) – Kichik Osiyo, Sharqiy Yevropa, Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika, qisman Kavkaz va Qrimdan iborat bo'lgan ulkan imperiya. Bu davlat dastlab Kichik Osiyoning Shimoliy-g'arbiy qismi Eski shahar va Anatoliya hududida saljuqiylarning Ko'niya sultonligiga tobe kichik bir beklik (beylik) shaklida tashkil topgan. Bu beklikning ilk hukmdori Erto'g'ul bo'lsa ham, uning o'g'li – Usmonbey davrida beklik mustaqil davlatga aylanganligi uchun uning nomi bilan Usmonli bekligi deb atalgan. Keyinchalik bu davlat Usmonli turklar imperiyasi nomini olib, o'rta asrlarda jahonning eng qudratli davlatlaridan biriga aylangan. Usmon I va uning o'g'li O'rxon bek (bey) unvonini qabul qilgan bo'lsa, O'rxonning o'g'li Murod I davridan

boshlab hukmdorlar sulton deb atalgan. Usmonli imperiyasining davlat tashkiloti – ikki asosiy o‘lchovga ega tizim bo‘lgan, harbiy ma‘muriyat va fuqarolik ma‘muriyatidan iborat. Sulton tizimdagi eng yuqori lavozim edi. Oliy ma‘muriyatning muhim qismi sulton saroyi edi (XV asrda u 5 minggacha xizmatkor va ma‘murga ega edi). Hovli tashqi (sulton) va ichki qismlarga (ayollar turar joyi) bo‘lingan. Tashqi qismni amalda saroy vaziri bo‘lgan va sulton mulkini tasarruf etuvchi boshqaruvchi (oq amaldorlarning boshlig‘i) boshqargan. Ichki qism – sultonga yaqin bo‘lgan qora amaldorlarning boshlig‘i tomonidan boshqarilgan [1].

Usmonli sultoni, podshoh yoki “podshohlarning podshosi”, imperiyaning yagona regenti bo‘lib xizmat qilgan va u har doim ham to‘liq nazoratni amalga oshirmagan bo‘lsa ham, uning hukumatining mujassamligi deb hisoblangan. Sulton saroyida haram muhim rol o‘ynagan. Imperial Haram Usmonli sudining eng muhim vakolatlaridan biri edi. Uni Valide Sulton boshqargan. Ba’zida Valide Sulton davlat siyosatiga aralashgan. Haram ayollari bir muncha vaqt davomida “Ayollar sultonligi” deb nomlangan davrda davlatni samarali nazorat qilganlar. Sulton oliy hukmdor bo‘lsa-da, sultonning siyosiy va ijro etuvchi hokimiyati turli davlat muassasalariga topshirilgan. Davlat siyosatida bir qancha maslahatchilar va vazirlar Devon nomi bilan tanilgan kengash atrofida to‘plandilar. Usmoniylar davlati hali ham Beylik bo‘lgan yillarda Devon qabila oqsoqollaridan iborat edi. Keyinchalik, uning tarkibiga harbiy ofitserlar va mahalliy elita (diniy va siyosiy maslahatchilar kabi) kiritilgan. 1320-yildan boshlab, sultonning ba’zi majburiyatlarini o‘z zimmasiga olishga Buyuk Vazir tayinlangan. Bu lavozim sulolaning boshidanoq ta’sis etilgan. Sulton nomidan ma‘muriy, moliyaviy va harbiy ishlarni olib borgan. Buyuk Vazir, go‘yo sultonning davlat noibi hisoblangan (uning diniy masalalarga aloqasi yo‘q edi). U har doim Sulton huzuriga kirish imkoniga ega edi, uning ixtiyorida davlat muhri bor edi. Buyuk vazir amalda mustaqil davlat vakolatlariga ega edi (qonun chiqaruvchi vakolatlardan tashqari); mahalliy hukmdorlar, lashkarboshilar va qozilar unga itoat qilganlar. Sulton tomonidan tayinlangan Buyuk Vazir sultondan deyarli mustaqil bo‘lgan, lavozimidan ozod etish va ishdan bo‘shatish va nazorat qilish huquqiga ega bo‘lgan.

XVI asr oxiridan boshlab sultonlar siyosatdan voz kechganlar va Buyuk Vazir amalda davlat rahbari bo‘lgan. Buyuk vazirning idorasi fransuzcha La Sublime Porte (“Brilliant darvoza”) deb atalgan. Buyuklardan tashqari, oliy martabali kishilar oddiy vazirlar edi (ularning soni yettitadan oshmagan), ularning vazifalari va tayinlanishi sulton tomonidan belgilangan. XVIII asrga kelib vazirlar (xuddi sadr o‘rinbosarlari hisoblangan) barqaror ixtisoslashgan vakolatlarga ega bo‘ldilar: vazir-kiyashi – sadr kotibi va ichki ishlar bo‘yicha vakolatli, reis-afendi – tashqi ishlarga, chaush-boshi – quyi ma‘muriy-politsiya apparatiga, kapudan – flotga mas’ul bo‘lgan va hokazo. Buyuk vazir va uning yordamchilari buyuk imperator kengashi – Divanni tashkil qilishgan [2]. Davlat ishlarining ma’naviy-diniy qismini Shayx ul-islom boshqargan

(bu lavozim 1424-yilda tashkil etilgan). Shayx ul-islom – sulton o‘zining ruhiy hokimiyatini ishonib topshirgan eng oliy musulmon ruhoniysidir. U “fatvo” berishga haqli edi, ya’ni hukumat hujjatining Qur’on va shariatga muvofiqligi haqida maxsus xulosa. Imperator kengashi Divon-i Humoyun maslahat organi vazifasini bajargan [3].

Shayx ul-islom butun ulamolar tabaqasini (qozilar, ilohiyot va huquqshunoslar – muftiylar, diniy maktablar o‘qituvchilari va boshqalarni ham o‘z ichiga olgan musulmon ruhoniylari) boshqargan. Shayx ul-islom nafaqat ma’muriy hokimiyatga, balki qonunchilik va adolatga ham ta’sir ko‘rsatgan, chunki sulton va hukumatning ko‘plab qonunlari va qarorlari fatvo shaklida uning qonuniy tasdiqlanishini olgan. Shayx ul-islom sulton tomonidan tayinlangan. Usmoniylar tizimida uchta sud tizimi mavjud edi: biri musulmonlar uchun, biri musulmon bo‘lmaganlar uchun, va uchinchi o‘zlarining diniy jamoalari ustidan hukmronlik qilgan tayinlangan yahudiylar va nasroniylarni jalb qilgan holda va “savdo sudi”. Butun tizim yuqoridan ma’muriy Qonun, ya’ni qonunlar, islomgacha bo‘lgan davrda ishlab chiqilgan turkiy Yassa va Törega asoslangan tizim orqali tartibga solingan [4]. Beyelbeyning vazir unvoni va posho unvoni bor edi, shuning uchun eyaletlarni ko‘pincha pashalik deb atashgan. Vali Istanbuldan tayinlanib, ulug‘ vazirga bo‘ysundirildi. Har bir viloyatda yangichalar korpusi bor edi, ularning qo‘mondonlaridam Istanbuldan tayinlangan. Kichikroq ma’muriy birliklar “sanjaqlar” deb atalgan, boshchiligidagi harbiy boshliqlar – sanjaqbeylar. Dastlab ularning soni 50 tagacha bo‘lgan. Murod III davrida imperiya 21 eyalet va 2500 ga yaqin sanjaqdan iborat edi. Sanjaqlar okruglarga (kazalar), okruglar volostlarga (naxiye) bo‘lingan [5].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Османская империя / [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Османская_империя](https://ru.wikipedia.org/wiki/Османская_империя)
2. Xronologik tartibda Usmonli imperiyasi tarixi. Usmonlilar imperiyasi Usmonlilar imperiyasi qachon paydo bo‘lgan? / <https://goaravetisyan.ru/uz/istoriya-osmanskoiimperii-v-hronologicheskom-poryadke-osmanskaya-imperiya/>
3. Usmonli imperiyasi. Asosiy narsa haqida qisqacha Usmonli imperiyasi qanday tashkil topgan / <https://crazylike.ru/uz/osmanskaya-imperiya-korotko-o-glavnom-kakobrazovalas.html>
4. Османская империя / [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Османская_империя](https://ru.wikipedia.org/wiki/Османская_империя)
5. Usmonli imperiyasi. Asosiy narsa haqida qisqacha Usmonli imperiyasi qanday tashkil topgan / <https://crazylike.ru/uz/osmanskaya-imperiya-korotko-o-glavnom-kakobrazovalas.html>